

Zasztowt, Leszek

"Wilno jako ognisko oświaty w latach próby : świadectwa o szkole lat 1939-1945", pod red. Elżbiety Feliksiak, Marty Skorko-Barańskiej, Białystok 1991 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 35, 207-209

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

rian Balul, Teresa Jadwiga Siadkowska i Leon Mierkowski. Będąc absolwentami szkoły, najlepiej mogli ocenić, jak wpajane przez wychowawców zasady solidnej pracy w czasie lekcji, podczas zajęć praktycznych i przy organizacji nauki własnej wpłynęły na osiągnięcie pełnej satysfakcji z uzyskanego dyplomu i pozwalały na osiągnięcie sukcesów w pracy zawodowej.

W przedmowie prof. Piotr Łossowski podkreślił duże znaczenie tej nie tylko monografii, a faktycznie Księgi Pamiątkowej dla dalszych badań nad dziejami Wilna i Wileńszczyzny,

które dopiero teraz po wielu latach milczenia próbujemy odtworzyć.

Bogata w faktografię i opisy wydarzeń obejmujących z górą dwadzieścia lat naszej historii praca techników wileńskich, zawierająca także wiele fotografii obrazujących codzienność szkolną i życie międzywojennego Wilna, została bardzo starannie wydana przez Wydawnictwo Arkady, co jeszcze walory książki podkreśla.

Ryszard Jakubów

Wilno jako ognisko oświaty w latach próby. Świadczenia o szkole lat 1939-1945, Zebrały i zredagowały Elżbieta Feliksiak i Marta Skorko-Barańska. **Biblioteka Pamięci i Myśli** T. 1, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza — Oddział Białostocki, Białystok 1991, ss. 430.

Wzrost zainteresowania historią kresów wschodnich Rzeczypospolitej spowodował pojawienie się coraz większej liczby publikacji książkowych oraz artykułów dotyczących tych zagadnień. Do niedawna większość wydawnictw odnoszących się do historii najnowszej kresów wschodnich publikowano na emigracji. Prym wiodł Instytut Literacki w Paryżu. Zainteresowania Jerzego Giedroycia przyczyniły się do tego, że nie tylko w Bibliotece „Kultury”, lecz także na łamach „Kultury” i „Zeszytów Historycznych” opublikowanych zostało wiele podstawowych prac, rozpraw, recenzji i dyskusji. Kolejnymi ważnymi ośrodkami badań nad dziejami kresów wschodnich były Rzym i Londyn. W Rzymie najpoważniejszym centrum był Polski Instytut Historyczny. Wśród jego wydawnictw ważną rolę pełniły czasopisma poświęcone głównie historii Polski do XVIII w. — „Antemurale” (t. I-XXVII do 1985 r.) oraz „Elementa ad Fontium Editiones” (t. I-LXIV do 1986 r.) wspierane przez Polską Fundację Kulturalną Lanckorońskich z Brzezia w Londynie. Londyn — będący największym centrum emigracji polskiej z terenów dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, był przez powojenne lata głównym ośrodkiem, gdzie prowadzono badania i publikowano prace naukowe i wspomnieniowe odnoszące się do dziejów kresów wschodnich w XX w.

Spółeczność akademicka Uniwersytetu Stefana Batorego, dzięki swej niebywalej aktywności

opublikowała sześć tomów wydawnictwa *Alma Mater Vilnensis*, będącego do dziś podstawowym źródłem wiedzy o uniwersytecie wileńskim i losach jego profesorów i wychowanków. Wiele ważnych prac ogłoszono drukiem w „Tekach Historycznych” wydawanych przez Polskie Towarzystwo Historyczne w Wielkiej Brytanii, a także w „Pamiętniku Kijowskim”, „Niepodległości” i in. Większość wspomnień i pamiętników będących ważnym źródłem do badań losów Polaków na kresach i w Rosji w XIX i XX w. opublikowano również w Londynie. Obok wspomnianej Fundacji Lanckorońskich z Brzezia, duże zasługi przypisać należy emigracyjnym oficynom wydawniczym m.in. firmom B. Świdorskiego, Odnowie, Gryf Publications i in. To właśnie dzięki nim wydano wspomnienia Edwarda Czapskiego, Wacława Lednickiego, Mieczysława Harusewicza, ks. Waleriana Meysztołowicza, Wandy Wyhowskiej de Andreis i wielu innych, a także podstawowe prace do dziejów Wielkiego Księstwa, jak choćby dwutomową pracę Kościałkowskiego o Antonim Tyzenhauzie Podskarbinem Nadwornym Litewskim.

Ograniczenia cenzuralne powodowały, że w kraju dopiero w okresie odwilży — drugiej połowy lat osiemdziesiątych — problematyka najnowszych dziejów kresów wschodnich zaczęła pojawiać się częściej. Dużą rolę odegrały tu czasopisma wydawane poza cenzurą m.in. „ABC”, „Nowa Koalicja”, „Obóz” czy „Karta”. Problematyka kresowa jest dziś coraz częś-

kiej obecna na łamach czasopism i gazet. Obok zasłużonych wydawnictw naukowych jak „Litano-Slavica Posnaniensia” czy „Acta Baltico-Slavica” pojawiają się nowe, jak choćby wydawany przez reaktywowaną oficynę Gebethnera „Przegląd Wschodni”. Podobnie w dziedzinie wydawnictw książkowych, obok reedycji prac przedwojennych i emigracyjnych, pojawiają się liczne nowe monografie i wspomnienia.

W dziedzinie historii oświaty, zwłaszcza okresu Drugiej Rzeczypospolitej i okresu drugiej wojny światowej, dotychczasowe luki wypełniane są przez nowe opracowania, monografie i pamiętniki. Jednak większość opublikowanych ostatnio prac ma charakter dokumentacyjny i materiałowy. Wynika to przede wszystkim z faktu olbrzymich braków w dziedzinie publikacji źródeł. Charakter dokumentacyjny mają prace: *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 r.* w opracowaniu Piotra Łossowskiego (Warszawa 1991), monografia: *Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego* (Warszawa 1991), czy monografia Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Wilnie, *Była taka szkoła*, (Londyn 1987). W tym nurcie mieści się również książka: *Wilno jako ognisko oświaty w latach próby. Świadectwa o szkole lat 1939-1945*, wydana przez Oddział Białostocki Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza i Wydział Humanistyczny Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Jest to tom pierwszy *Biblioteki Pamięci i Myśli*, serii *Non omnis moriar* Oddziału Białostockiego Towarzystwa Literackiego im. Mickiewicza. Książka jest, w gruncie rzeczy, antologią wspomnień dotyczących szkół średnich w Wilnie i na Wileńszczyźnie w okresie II wojny światowej. Jak piszą we wstępie redaktorki pracy – Elżbieta Feliksiak i Marta Skorko-Barańska, niemal wszystkie teksty publikowane są po raz pierwszy. Większość wspomnień zebrana została w latach 1987-1989 w ramach prac prowadzonych w Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Książka podzielona została na trzy części. Część pierwsza jest rodzajem wprowadzenia i przedstawia ostatnie lata Drugiej Rzeczypospolitej w Wilnie na przykładzie Państwowego Liceum im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Wilnie utworzonego w 1938 r.

Podstawowe znaczenie dla przyszłych badań nad dziejami tajnego nauczania w Wilnie i na Wileńszczyźnie ma część druga. Zawiera ona wspomnienia o wojennych losach nauczycieli i młodzieży z Gimnazjum i Liceum im. Ks. Adama Czartoryskiego w Wilnie (B. Orłowska i M. Skorko-Barańska); materiały do dziejów polskiego szkolnictwa średniego w Wilnie w latach II wojny światowej (Ananiasz Rojecki) oraz kilkanaście wspomnień z okresu okupacji, przede wszystkim z „gimnazjalnych” kompletów tajnego nauczania.

Część trzecia i ostatnia książki zawiera wspomnienia o ludziach szczególnie zasłużonych dla społeczeństwa polskiego na Wileńszczyźnie, w tym dla tajnego nauczania – Księżach Henryku Hlebowiczu i Lucjanie Pereświat-Sołtanie oraz Stefanii Borowskiej.

Szczególnie istotną, z punktu widzenia przyszłych badań, jest zamieszczona w książce *Lista osób biorących udział w tajnym szkolnictwie w Wilnie i na Wileńszczyźnie w latach 1939-1945*, opracowana na podstawie materiałów i wspomnień przez Anielę Dziewulską-Łosiową i Martę Skorko-Barańską.

Książka jest niewątpliwie pierwszym opracowaniem prezentującym tak obszerny wybór materiałów dotyczących szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Wilnie i na Wileńszczyźnie w okresie okupacji. Daje obraz ogromnego wysiłku włożonego w organizację tajnego szkolnictwa, przedstawia również politykę prowadzoną przez władze litewskie i sowieckie wobec polskiej młodzieży. Po raz pierwszy otrzymujemy w niej także podstawowy zasób informacji o trzech głównych ośrodkach tajnego nauczania w Wilnie – ośrodkach działających pod nadzorem Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej, prowadzonych przez Janinę Bohdanowiczównę, Jana Żelskiego i tzw. ośrodku uniwersyteckim (prof. Władysław Dziewulski, Ananiasz Rojecki).

Charakter książki jak i informacje źródłowe zamieszczone w niej powodują, że nasuwa się porównanie z inną książką, która do dziś stanowi niezastąpione źródło historyczne. W 1939 r. Michalina Łęska i Ludwika Życka opublikowały przygotowaną pod kierunkiem prof. Stanisława Kościałkowskiego pracę: *Działalność polowstaniowa Polaków na ziemi mińskiej (mate-*

riały i wspomnienia). Tak się złożyło, iż już nigdy potem nikt nie mógł podjąć się opracowania tych zagadnień, zamknęły się też możliwości jakichkolwiek badań archiwalnych, umarli również świadkowie tamtych wydarzeń. Miejmy nadzieję, że praca *Wilno jako ognisko oświaty*

w latach próby, będzie nie zamknięciem, a początkiem przyszłych badań, a w *Bibliotece Pamięci i Myśli* ukazą się kolejne równie cenne prace.

Leszek Zasztowt

Tadeusz Łepkowski, *Wolna Szkoła Polska w okupowanej Francji. Historia Gimnazjum i Liceum im. Cypriana Norwida w Villard-de-Lans 1940-1946*, Warszawa 1990, ss. 321.

Pojawiają się — od pewnego czasu — próby opisu, najczęściej w formie wspomnień, szkół, w historię których ich autorzy byli najpierw wpisani jako uczniowie czy nauczyciele potem stając się ich dziejopisami. Do nich należałoby zaliczyć wspomnienia Ryszarda Matuszewskego¹ czy Michała Strzemskego¹. W tym ogólnym nurcie mieści się też praca niedawno zmarłego wybitnego historyka Tadeusza Łepkowskiego, *Wolna Szkoła Polska w okupowanej Francji. Historia Gimnazjum i Liceum im. Cypriana Norwida w Villard-de-Lans, 1940-1946*. Był on uczniem tej szkoły w latach 1943-1945. Osobisty udział w relacjonowanych wydarzeniach jest z jednej strony szansą dla autora, ale z drugiej niesie za sobą określone zagrożenia. Mocną stroną własnego uczestnictwa jest możliwość bezpośredniej obserwacji, znajomość ludzi, wyczuć atmosfery. Słabszą — emocjonalny stosunek autora, pomniejszający dystans i obiektywizm w stosunku do opisywanej szkoły. Rodzi się wtedy pytanie, jak ma się to do wymogów historycznego spojrzenia sine ira et studio?

Niebezpieczeństw tych — jako profesjonalista — świadom był T. Łepkowski kiedy postawił sobie za zadanie opracowanie monografii Szkoły w Villard-de-Lans. Zaznaczył jednak, że nie chciał wyrzec się swych „zaangażowań uczuciowych” względem tej placówki.

Oparł się on przede wszystkim na zróżnicowanym materiale źródłowym, znajdującym się zarówno w kraju (m.in. w Archiwum Akt Nowych i Archiwum Księży Palotynów), jak i za granicą (Archiwa prywatne, archiwum miejskie w Villard-de-Lans). Zgromadzony tam materiał wzbogacił autor wspomnieniami własnymi i do-

kumentacją uzyskaną od dawnych wychowanków i nauczycieli Gimnazjum i Liceum im. Cypriana Norwida. Wykorzystał więc obfitą, będącą w jego posiadaniu korespondencję z byłymi uczniami, pedagogami, uzupełnioną rozmowami, relacjami, notatkami oraz ankietami, nadesłanymi w latach 1978-1981.

Struktura monografii jest chronologiczno-rzeczowa. Składa się ona z komentarza odautorskiego, wstępu, trzech części podzielonych na rozdziały, zakończenia i bibliografii. I tak część I, najobszerniejsza (stanowiąca 2/3 książki), na którą składa się pięć rozdziałów stanowi zarys historii zakładu, począwszy od jego założenia przez kierownika Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu, księdza Franciszka Cegiękę (przełom września i października 1939 r.), aż do jego zamknięcia (26 I 1946). Część druga stanowi zbiorowy portret szkoły zrekonstruowany na podstawie różnych danych osobowych o jej uczniach. Wreszcie część III prezentuje dalszą drogę życiową i losy uczniów, absolwentów, nauczycieli aż po współczesność.

Istotne znaczenie dla genezy szkoły mają tu dwa stwierdzenia. Pierwsze to podkreślenie odrębności Szkoły w sensie prawnym, organizacyjnym, dydaktycznym oraz ideologii wychowawczej od Ecole Polonaise des Batignolles, która zakończyła swój żywot w r. 1922. Do podstawowych różnic między obydwiema placówkami, wyliczanych przez T. Łepkowskiego należałoby chyba dorzucić i tę, że szkoła batiniolska, związana z grupą działaczy emigracji nastawiona była przede wszystkim na kształcenie dzieci emigrantów, szkoła zaś im. C. Norwida — głównie na kształcenie uczniów — uchodźców z Polski po klęsce wrześniowej 1939 r. Zaważyło to niewątpliwie na różnicach programowych i dydaktycznych. T. Łepkowski przeciwstawił się

¹ R. Matuszewski, *Żółte dzioby, zielone lata*, Warszawa 1991; M. Strzemski, *Nasze Puławy*, Lublin 1986.